

*Иван Недев*¹

ЗА ЕДНА НЕОТБЕЛЯВАНА РОЛЯ НА МИНАЛОТО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

Ivan Nedev

ON AN UNRECOGNIZED ROLE OF THE AORIST PARTICIPLE ACTIVE

The paper aims to demonstrate that the aorist participles active, when used as adjectives in combination with the verb *be*, take the role of a component of the ‘predicative’ syntactic entity (in a copula construction). We describe a simple algorithm for distinguishing between the aorist participles active which have become adjectives (and when combined with the verb *be*, form copula constructions), and the aorist participles active which remain in the group of the non-finite verb forms (and form periphrastic verb forms with the verb *be*). Further consideration is given to some other issues related to the aorist participles active.

Keywords: *aorist participle active, adjective, periphrastic verb forms, predicative, copula construction, perfective verb forms.*

В тази статия е направен опит да се докаже, че миналите свършени деятелни причастия, които са преминали в категорията на прилагателните имена, когато се комбинират с форма на глагола *съм*, изпълняват ролята на компонент на синтактична цялост – на сказуемо име (в съставно именно сказуемо). Потърсена е процедура, чието прилагане дава възможност да бъдат разграничени миналите свършени деятелни причастия, които са преминали в категорията на прилагателните имена (и в съчетание с форма на глагола *съм* образуват съставни именни сказуеми), от миналите свършени деятелни причастия, които „остават“ в групата на неличните глаголни форми (и в съчетание с форма на глагола *съм* образуват сложни глаголни форми). Изразени са разсъждения и по други въпроси, свързани с миналите свършени деятелни причастия.
Ключови думи: *минало свършено деятелно причастие, прилагателно име, сложна глаголна форма, предикатив, съставно именно сказуемо, глаголи от свършен вид.*

В ръководствата по съвременен български език се посочва, че миналите свършени деятелни причастия² имат несамостоятелна и самостоятелна употреба.

Несамостоятелната употреба на миналото свършено деятелно причастие се свързва с участието му в изграждането на „сложни глаголни форми – за всички резултативни глаголни времена³: минало неопределено (*казал е*), минало предварително (*беше казал*), бъдеще предварително (*ще е казал*), бъдеще предварително в миналото (*цях да съм казал*); сложна форма на условно наклонение (*казал бих*); преизказно минало свършено време (*казал*), запазва се и в преизказните резултативни времена“

---

¹ **Иван Недев** (Ivan Nedev) – проф. д-р в Русенския университет „Ангел Кънчев“, Филиал Силистра, inedev@uni_ruse.bg

² Миналите свършени деятелни причастия „се образуват от миналата свършена (аористна) основа на съответния глагол с характерната наставка -л: *чето-х – че-л, писа-х – писа-л, живя-х – живя-л...* Миналото свършено деятелно причастие означава признак от действие, извършено или извършвано от глаголният субект преди действието, изразявано от главния глагол в изречението“ (Грамматика 1983а: 378, 379).

³ Резултативните времена означават „едновременност на резултата с ориентационния момент, а ако ги характеризираме по отношение на действието, те винаги изразяват предходност на действието. Във всички случаи изпъква обаче тяхната резултативност“ (Пашов 2015: 165 – 166).

(Пашов 2015: 200). Във всички тези случаи миналото свършено деятелно причастие се реализира като компонент на морфологична цялост. Ще приведем само три изречения като примери, в които е реализирана несамостоятелна употреба на минало свършено деятелно причастие: като компонент на глаголна форма в минало неопределено време: *Изведнъж се научаваме, че са се явили апостоли в някои места на Северна България и готвят народа за бунт.* К. Величков; като компонент на глаголна форма в минало предварително време: *Девоиците току-що бяха се прибрали от работа – бяха плевили малката зеленчукова градина, която стопанството имаше от татък селото, близо до реката.* Кр. Григоров; като компонент на сложна форма на условно наклонение: *Ако беше лято, би седнал на някоя скамейка в градината под крехката светлина на звездите и би мечтал... не, би плакал, докато кръвта съвсем престане да блъска в ушите му.* М. Грубешлиева.

При самостоятелната си употреба миналото свършено деятелно причастие „споделя поначало всичко, характерно за прилагателните имена. То може да функционира преди всичко като определение (курсивът мой – И.Н.)...“ (Грамматика 1983а: 379). Става дума за определение, което е „способно“ да се съгласува по род и число с определяемото. Определението, което е „способно“ да се съгласува по род и число с определяемото, има две разновидности: съгласувано определение и сказуемно определение, напр.:

а) минало свършено деятелно причастие в синтактичната функция на съгласувано определение, което може да бъде нечленувано, членувано, обособено или присъединено, напр.: нечленувано: *Аз гледах войниците. Те бяха зрели мъже, всички бащи на многобройна челяд.* Й. Йовков; членувано: *В замрялата нощна тишина аз долавям и някои по-високо изказани думи от шепота на нейната молитва.* Т. Г. Влайков; обособено: нечленувано: *Кабинетът е с разкошна, стилна библиотека, заела почти всички стени...* Ст. Стратиев; членувано: *Фактически това е старият град, старата търговска част на града – най-овехтялата и най-западналата.* П. Вежинов; присъединено: *Горе на батозата⁴ се появи Павли Сенеберлията. Потъмнял, гневен, патрондашият на пояса му лъщи.* Й. Йовков.

Забележка. Когато са две или повече от две, разположени „в съседство“, и синтактично се свързват с едно и също съществително име, миналите свършени деятелни причастия функционират като нееднородни или като еднородни съгласувани определения, напр.: като нееднородни съгласувани определения: *Копринената косица на болното се е сплъстила; слепите му очи будно бият, а на посърналото побледняло лице догарят сякаш последните трепети.* П. Ю. Тодоров (*посърналото пребледняло* – нееднородни съгласувани определения); като еднородни съгласувани определения: необособени: *Застарелият и засъхнал бук трябваше да се отсече.* Н. Хайтов (*застарелият и засъхнал* – еднородни съгласувани определения, необособени); обособени: *Спряхме за почивка и войниците, изнеможели и капнали от умора, сякаш не седнаха, а просто нападаха връз раниците си от двете страни на пътя.* Й. Йовков (*изнеможели и капнали* – еднородни съгласувани определения, обособени).

б) минало свършено деятелно причастие в синтактичната функция на сказуемно определение, което може да бъде пояснение на подлога или на прякото допълнение, напр.: пояснение на подлога: необособено: *Още не беше съмнало и градът изглеждаше застинал с белите си неми къщи.* Н. Антонов; обособено: – *Ха сега върви си – каза турчинът от прага на вътрешната порта, но в това време кучето пристъпи към него, проточило муцуна, подушило го отдалеко.* Д. Талев; пояснение на прякото допълнение: необособено: *След колата вървяха няколко баби и дядо Йордан, съкрушен и отчаян. Хората дълго време не бяха го виждали и сега се чудеха, като го гледаха грохнал и побелял, отслабнал, с увиснали бръчки и повяхнало лице.* Елин Пелин; обособено: *Когато вдигнах очи – напреде си да погледна, видях едно мечище, изправило се на двете си ноги... като борика. Не съм нито викнал, нито крещал. Емнах се да бягам, но се препънах и паднах.* Н. Хайтов.

Примерите ни убеждават, че при самостоятелна употреба миналото свършено деятелно причастие пояснява съществително име (респ. заместник на съществително име) – директно или посредством сказуемото – и същевременно няма собствени показатели за граматически род и грама-

⁴ Думата *батозата* е членувана форма за женски род (единствено число) на съществителното име *батоза*, което някога се е употребявало със значение ‘вършачка’.

тическо число, а приема граматическите показатели за род и число на поясненото съществително име – така както „се държи“ в такава синтактична позиция прилагателното име. А когато е употребено в комбинация с форма на глагола *съм* (*бъда, бивам*)⁵, се приема, че то изпълнява ролята на компонент на морфологична цялост – на сложна глаголна форма (в различните времена или в условно наклонение, за които стана дума по-горе). Но никъде не се споменава, че при употреба в комбинация с форма на глагола *съм* миналото свършено деятелно причастие може да функционира като компонент на синтактична цялост – на съставно именно сказуемо, в което изпълнява ролята на сказуемно име, т.е. на предикатив⁶. Става дума за случаи като следния: *Накрая на гората, закрит до пояса от драките, стоеше малко старче. Познах Киро. Два пъти повече беше остарял, два пъти повече беше отпаднал...* Й. Йовков. Когато прочете тези изречения, носителят на съвременния български език мисли не за извършените някога действия – остаряване и отпадане, а за признаците, които са резултат от извършването на тези действия. Сиреч посочените минали свършени деятелни причастия се осмислят не като означения на извършени в миналото действия, а като носители на информация за външния вид на лицето Киро, който в момента, за който се говори, се възприема от автора на изказването като твърде много променен – като остарял и отпаднал.

1. За наличието на минали свършени деятелни причастия, които са преминали в категорията на прилагателните имена

В една своя разработка В. Станков отбелязва следното: „В народната реч наистина съществуват известен брой свършени причастия на *-л*, които могат да се употребяват и като прилагателни: *изгорял, изсъхнал, побелял, запустял, побеснял, посивял* и др. (Наченките на тази употреба на миналите свършени деятелни причастия се коренят още в старобългарския език.)“ (Станков 1978: 73). Подобно гледище изразява и Ст. Стоянов в своята Граматика на българския книжовен език: „Някои минали свършени деятелни причастия... са преминали към прилагателните, например *гнил, унил, заспал, грохнал* и др.“ (Стоянов 1964: 233–234). Приемаме твърденията на В. Станков и на Ст. Стоянов за основателни. Но намираме, че е необходимо да се установи онази граматическа особеност на посочените минали свършени деятелни причастия, която ги „отделя“ от другите минали свършени деятелни причастия и им дава възможност да функционират като прилагателни имена. Ще споменем още един факт. На много места в академичния Речник на българския език намираме отделни статии, в които са посочени минали свършени деятелни причастия като самостоятелни думи: „**замръзнал**, -а, -о, *мн. -и. Прич. мин. св. деят. от замръзна като прил.*“ (Т. 5, С., 1987, с. 478); „**надвиснал**, -а, -о, *мн. -и. Прич. мин. св. деят. от надвисна като прил.*“ (Т. 10, С., 2000, с. 150); „**опустял**, -а, -о, *мн. -и. Прич. мин. св. деят. от опустея като прил.*“ (Т. 11, С., 2002, с. 711) и др. Явно е: авторите на речника имат предвид някои отличителни черти на такива минали свършени деятелни причастия, които им дават възможност да ги отделят от другите минали свършени деятелни причастия (като например *изговорил* от *изговоря*, *нанесъл* от *нанеса*, *разказал* от *разкажа* и др., на които не са посветени отделни статии). Никъде обаче не срещаме пояснения, които да разкриват кои са тези отличителни черти. Вероятно се е разчитало на субективното „усещане“ за това, че в лексикалното им значение доминира представата за признак над представата за действие. Което дава основание да бъдат „признати“ за отделни думи (употребявани като прилагателни имена), на които е нормално да бъдат отделени самостоятелни статии. И все пак намираме, че да разчитаме на субективното си „усещане“ за това, кое доминира в лексикалното значение на миналото свършено деятелно причастие – представата за действие или представата за признак, може да ни доведе до догадки, до субективизъм при разграничаването на миналите свършени деятелни причастия, които изпълняват ролята на компонент на сложни глаголни форми, от миналите свършени деятелни причастия, които имат характер на

⁵ По-нататък в работата си, когато е необходимо да употребим съчетанието „форма (-та) на глагола *съм* (*бъда, бивам*)“, ще пропускаме отбелязването между скоби на *бъда* и *бивам* – за краткост на израза.

⁶ Наред с термина „сказуемно име“ ще използваме и термина „предикатив“ който е въведен в академичната Граматика на съвременния български книжовен език, където намираме следното пояснение: „Спомагателният глагол *съм* изпълнява служба на предикативна връзка, която свързва подлога с предикативното име, което се нарича предикатив...“ (Граматика 1983b: 135).

адективираните части на речта⁷, поради което могат да изпълняват ролята на прилагателни имена – не само когато поясняват определяемостта си директно (като съгласувани определения) или чрез сказуемостта на изречението (като сказуемни определения), но и когато се комбинират с форма на глагола *съм*. Щом признаваме, че съществуват минали свършени деятелни причастия, които се употребяват като прилагателни имена, трябва да приемем, че подобно на тях (на прилагателните имена) те могат да изпълняват и ролята на сказуемно име в съставно именно сказуемо, когато се комбинират с форма на глагола *съм*.

2. Някои разсъждения относно проблемите, свързани с ролята на миналите свършени деятелни причастия

Имайки предвид изложението ни дотук и други нерешени въпроси, свързани с ролята на миналите свършени деятелни причастия в свързаната реч, по-нататък в работа си ще се опитаме да реализираме някои разсъждения относно:

а) разграничаването на миналите свършени деятелни причастия, в чието лексикално значение доминира представата за действие, от миналите свършени деятелни причастия, в чието лексикално значение доминира представата за признак, т.е. от миналите свършени деятелни причастия, които са преминали в категорията на прилагателните имена. Или, казано по друг начин, ще потърсим различието между миналите свършени деятелни причастия в случаи като следните: *Писмото е пристигнало вчера по неизвестен канал* (Ив. Вазов) и *Излязох да видя посевите. Всичко е измръзнало* (К. Петканов);

б) отговора на въпроса: защо не можем да приемем, че подчертаните минали свършени деятелни причастия в изречението – *Пред погледа на Саша се мяркаше ту буклираната блуза, ту бялата риза, която сама бе изпрала и изгладила...* (Ст. Марков) – изпълняват ролята на група от предикативи (в структурата на съставно именно сказуемо), които функционират като еднородни части на изречението, но можем да приемем, че те са сложни глаголни форми: съответно *бе изпрала* и *(бе) изгладила* (с изпуснатата форма на глагола *съм* – *бе*⁸), които изпълняват синтактичната функция на сказуеми в различни изречения: първото – *...която сама бе изпрала...* – и второто – *...и (бе) изгладила...* (чийто лексикално-граматически състав се състои само от сказуемостта и съюза *и*);

в) разграничаването на сложни глаголни форми, изградени от форма на глагола *съм* и минало свършено деятелно причастие, които са морфологични цялости, от синтактичните цялости, квалифицирани в синтактичната литература като съставни именни сказуеми, в чийто състав миналото свършено деятелно причастие изпълнява ролята на сказуемно име. Т.е. ще направим опит да разкрием различието между подчертаните сказуеми в изреченията: *Бурята беше отнесла клоните, с които беше маскиран един бункер* (Д. Кисъв) и *Чичо Марин облизваше сухите си черни бърни, но личеше, че и устата му беше изсъхнала*. Г. Караславов;

г) ролята на миналите свършени деятелни причастия в редица от еднородни части на изречението, в която има прилагателни имена (евентуално и други части на речта или предложни изрази), комбинирани с форма на глагола *съм*, напр.: *Тя ми се усмихваше, но усмивката ѝ беше нещастна и посърнала* (П. Вежинов). Подчертаните елементи (*нещастна* и *посърнала*) имат различна принадлежност като части на речта: *нещастна* е прилагателно име, а *посърнала* е минало свършено деятелно причастие. Дали такава редица от еднородни части на изречението трябва да определим като редица от

⁷ Макар да е известно, ще отбележим, че с термина „адективирана част на речта“ е прието да се означава ‘част на речта, която не е прилагателно име, но е преминала в категорията на прилагателните имена’, т.е. превърнала се е в част на речта, която означава признак на предмет (назован от съществително име, респ. от субстантивирана част на речта). Подобно на прилагателните имена адективираната част на речта няма собствен граматически род и собствено граматическо число, а приема граматическия род и граматическото число на поясненото съществително име (респ. на пояснената субстантивирана част на речта), напр.: *посивял* – минало свършено деятелно причастие от глагола *посивея*, което изпълнява ролята на прилагателно име: *посивели улици и къщи* (срв. Попова, Попов, Петкова, Симеонова, Христова 2009: 26).

⁸ Формата на глагола *съм* често се изпуска от съставните именни сказуеми. Причините са различни: стремеж да се избегне повторението ѝ или многократната ѝ употреба, избледнялото ѝ лексикално значение, емоционално-експресивния характер на изречението и др. (Стоянов, 1979: 119).

предикативи, изразени чрез различни части на речта, които имат характер на еднородни части на изречението, или тук трябва да съзираме сказуеми на две отделни изречения: *...но усмивката ѝ беше нещастна...* и *...(беше) посърнала* (с изпускане на формата на глагола *съм* пред *посърнала*);

д) ролята на миналите свършени деятелни причастия в редица от еднородни части на изречението – изразени само чрез минали свършени деятелни причастия, комбинирани с форма на глагола *съм*, напр.: *Филип беше наедрял, напълнял, отпуснал шкембенце и надул врат*. К. Калчев. Трябва ли такава редица от минали свършени деятелни причастия да се квалифицира като група от сложни глаголни форми (с изпуснатата форма на глагола *съм* пред втората от тях и пред всяка следваща) или в такива случаи трябва „да виждаме“ съставно именно сказуемо, чийто предикатив е представен от група адективирани минали свършени деятелни причастия, които функционират като еднородни части на изречението.

Изясняването на тези проблеми е свързано с лексикалното значение на миналите свършени деятелни причастия. Известно е, че лексикалното значение на миналото свършено деятелно причастие се изгражда от две представи: представа за действие и представа за признак. И в съответствие със степента, в която се реализира всяка от тези представи, миналите свършени деятелни причастия се обособяват в две групи. При едната група доминира представата за действие, а при другата – представата за признак: напр.: с доминираща представа за действие: *вървял* (от глагола *вървя*), *вързал* (от глагола *вържа*), *ходил* (от глагола *ходя*); пример в изречение: *Из напечената от слънцето земя бяха наболи месести стръкове от лалета и божур, още нецъфнали*. Й. Йовков; с доминираща представа за признак: *отпаднал* (от глагола *отпадна*), *застинал* (от глагола *застина*), *пребледнял* (от глагола *пребледнея*); пример в изречение: *Тази трибуна беше посивяла от дъждовете, снеговете и ветровете*. Г. Караславов. Според наложената традиция независимо от това коя представа доминира в лексикалното значение на миналото свършено деятелно причастие, когато се комбинира с форма на глагола *съм*, то изпълнява една-единствена роля – ролята на компонент на сложна глаголна форма: в минало неопределено време, в минало предварително време, респ. в някакво друго глаголно време, или в условно наклонение.

3. Основна процедура за разграничаване на неадективираниите от адективираниите минали свършени деятелни причастия, когато се комбинират с форма на глагола *съм*

Ще предложим една процедура (която приемаме за основна), чрез която, по наша преценка, ще можем да разграничаваме адективираниите от неадективираниите минали свършени деятелни причастия, когато са комбинирани с форма на глагола *съм*. Но преди това ще спрем вниманието си на няколко примера, с помощта на които бихме могли да установим състава на въпроса, чрез който се разпознава предикативът в съставното именно сказуемо, образувано от форма на глагола *съм* и прилагателно име, друга част на речта или предложен израз: *Трифон, по-малкият брат, беше зелен от яд*. Г. Караславов. Съчетанието *беше зелен* е съставно именно сказуемо. За да разпознаем неговия предикатив, употребяваме въпрос, изграден от въпросителното местоимение *какъв*, формата на глагола *съм* – *беше* и името на лицето, назовано от подлога на изречението – *Трифон* (по-малкият брат): *Какъв беше Трифон (по-малкият брат)? – зелен (от яд)*; *Колата водеше гологлав дядо Матей. Бялата му като сняг коса бе чорлава*. Елин Пелин. Съчетанието *бе чорлава* е съставно именно сказуемо, в което ролята на предикатив се изпълнява от прилагателното име *чорлава*. Доказателство: отговаря на въпрос, изграден по аналогичен начин на въпроса в предходния пример: *Каква бе (бялата му като сняг) косата? – чорлава*; *Илийца приближи детето до светлината. Лицето му беше жълто като восък*. Ив. Вазов. Съчетанието *беше жълто* е съставно именно сказуемо, в което ролята на предикатив се изпълнява от прилагателното име *жълто*. Доказателство: отговорът на въпроса *Какво беше лицето (му)? – жълто*; *Пееше с увлечение учителят, пееха и учениците. Песните им бяха все бодри, весели*. Ст. Дичев. Съчетанието *бяха бодри, весели* е съставно именно сказуемо, в което предикативите са два; те се изразяват съответно чрез прилагателните имена *бодри* и *весели* и имат характер на еднородни части на изречението. Доказателство: отговорят на въпроса: *Какви бяха песните им? – бодри, весели*; *Васил Левски е образец на нравствена чистота*. Ив. Вазов. Съчетанието *е образец* е съставно именно сказуемо, в което ролята на предикатив се изпълнява от съ-

ществителното име *образец*. Доказателство: въпросът, на който отговаря: *Какъв е Васил Левски? – образец* (на нравствена чистота); *Тук ти си като господар*. Г. Караславов. Съчетанието *си като господар* е съставно именно сказуемо, в което ролята на предикатив се изпълнява от предложния израз *като господар*. Доказателство: отговорът на въпроса: *Какъв си ти* (тук)? – *като господар*.

От тези примери и от въпросите, с които си послужихме за разпознаване на предикатива, се разбира, че той (предикативът) се разпознава с помощта на въпрос, който се изгражда от три елемента: въпросителното местоимение *какъв* (*каква, какво, какви*), формата на глагола *съм* и съществителното име (или друга част на речта в ролята на съществително име), което функционира като подлог на изречението. Този именно въпрос може да бъде основното средство при разграничаване на морфологичната цялост – сложна глаголна форма, чийто основен компонент е минало свършено деятелно причастие, от синтактичната цялост – съставно именно сказуемо, чийто основен компонент също е минало свършено деятелно причастие, което обаче е адективирано.

И така: когато искаме да проверим дали дадено минало свършено деятелно причастие е адективирано, или не е адективирано, трябва да го съчетаем с форма на глагола *съм* и „да му поставим“ име на предмет⁹ в позицията на подлог. След тези действия можем да зададем три въпроса:

а) първият въпрос е за разпознаване на глаголното сказуемо; той е изграден от въпросителното местоимение *кое*, съществителното име *действие* и глаголната форма *извършва* (или *е извършил*) предметът, назован от подлога на изречението. Ако отговаря на този въпрос, сказуемото е глаголно – изразено чрез сложна глаголна форма, напр. *Всичкото имане, което той беше натрупал и беше скрил в пещери и хралупи, всичко това потече в къщата на Велико кехая, все подаръци на Рада*. Й. Йовков. Интересуват ни съчетанията *беше натрупал* и *беше скрил*. Задаваме въпроса: *Кое действие беше извършил той? – беше натрупал; Още кое действие беше извършил той? – беше скрил*. И двете съчетания от формата на глагола *съм* и минало свършено деятелно причастие – съответно *натрупал* и *скрил* – отговарят на поставения въпрос, следователно те са морфологични цялости, които изпълняват синтактичната функция на глаголни сказуеми;

б) вторият въпрос е за разпознаване на съставното именно сказуемо; той е изграден от предлога *в*, въпросителното местоимение *какъв* (*каква, какво, какви*), съществителното име *състояние*, формата на глагола *съм* и подлога на изречението, напр.: *В навечерието на строежа неизвестен вагабонтин открадва жицата. Узнава се после кой е, но стълбовете са вече нагнили, куражът на хората е безнадеждно отбит*. Н. Хайтов. Интересува ни съчетанието *са нагнили*. Опитваме с първия въпрос (за разпознаване на глаголното сказуемо): *Кое действие са извършили стълбовете?* Виждаме, че въпросът е неподходящ, защото стълбовете не могат да извършат действието нагниване. *Нагнили* означава състояние (покой, липса на движение), което е резултат от действието нагниване, извършено обаче не от стълбовете, а от други фактори. Задаваме втория въпрос – за разпознаване на съставното именно сказуемо: *В какво състояние са стълбовете? – са нагнили*. Въпросът е коректен и на него съвсем „точно“ отговаря сказуемото, следователно то е съставно именно;

в) третият въпрос е за разпознаване на предикатива в съставното именно сказуемо. Както уточнихме по-горе, той е изграден от въпросителното местоимение *какъв* (*каква, какво, какви*), формата на глагола *съм* и подлогът на изречението, напр.: *Втурнаха се всички. Пот течеше от челата им, а ръцете и краката им бяха подпухнали*. Д. Габе. За да установим дали съчетанието *бяха подпухнали* е съставно именно сказуемо, задаваме въпроса *В какво състояние бяха краката им? – бяха подпухнали*. Установяваме, че *бяха подпухнали* е съставно именно сказуемо. Сега можем да зададем въпроса *Какви бяха ръцете и краката им?* Въпросът е коректен и на него съвсем „точно“ отговаря

⁹ Със съществителното име „предмет (-а, -ът)“ (в множествено число „предмети“) назоваваме всякаква същина, която може да бъде материална (*сграда, прозорец, маса, книга, лилица, роза, писател*) или нематериална (отвлечена, абстрактна), съществуваща в мислите на хората (*точност, намерение, щастие, почтеност, възможност*), респ. съществуваща във фикцията, т.е. във въображението, в измислицата (*самодива* ‘митическо женско същество, което живее в горите и в планините’, *русалка* също ‘самодива, която се появява в определена седмица през годината’, *нимфа* ‘жена полубожество’ – в старогръцката митология, *караконджул* ‘зъл нощен дух, който върлува по Коледа’, *таласъм* също ‘зъл нощен дух, който битува във воденици, под мостове, край чешми’). С това значение е прието да се употребява съществителното име „предмет“ в редица ръководства по съвременен български книжовен език (Андрейчин 1978: 82, Стоянов 1964: 156, Граматика 1983а: 42).

миналото свършено деятелно причастие *подпухнали*. Следователно то изпълнява ролята на предикатив (в съставното именно сказуемо *бяха подпухнали*).

4. Някои особени случаи при разграничаването на адективираните от неадективираните минали свършени деятелни причастия

Съществуват съчетания от форма на глагола *съм* и минало свършено деятелно причастие, при които могат да бъдат зададени два въпроса: въпросът за разпознаване на адективираното минало свършено деятелно причастие (което е компонент на съставно именно сказуемо) и на неадективираното минало свършено деятелно причастие (което е компонент на сложна глаголна форма). Става дума за случаи като следния: *В нашата градина бяха нацъфтели старите сливи и бяха се привели една към друга, засмени като баби, натруфени като за сватба*. Елин Пелин. Интересуват ни съчетанията *бяха нацъфтели* (в първото просто изречение) и *бяха се привели* (във второто просто изречение). Миналите свършени деятелни причастия *нацъфтели* и *се привели* са употребени в съчетание с форма на глагола *съм* – *бяха*. И двете отговарят на въпрос, изграден по един и същ начин: *Какви бяха (старите) сливи? – нацъфтели; Още какви бяха (старите) сливи? – се привели*. Но тези минали свършени деятелни причастия (обединени с формата на глагола *съм*) отговорят и на въпроса за разпознаване на сказуемо, изразено чрез глаголна форма: *Какво действие бяха извършили (старите) сливи? – бяха нацъфтели; Още какво действие бяха извършили (старите) сливи? – бяха се привели*. Възможността да се зададат и двата въпроса е показател, че в лексикалното значение на тези минали свършени деятелни причастия представата за признак и представата за действие или се отличават с еднаква степен на проявление, или представата за действие има, макар и малък, превес над представата за признак. Това обстоятелство е основание да приемем, че споменатите минали свършени деятелни причастия не са „преминали“ в категорията на прилагателните имена, т.е. не са адективираните. Адективираните минали свършени деятелни причастия в съчетание с форма на глагола *съм* допускат, както беше неведнъж отбелязано, само един въпрос – в който основна роля изпълнява въпросителното местоимение *какъв* (*каква, какво, какви*). Ето още един пример за доказване на това твърдение: *Между народа вървеше бившият адмирал Кирков... Лицето му беше измършавяло и кожата, прилепнала към черепа, поразително го застаряваше*. Д. Добревски. Миналото свършено деятелно причастие *измършавяло* е употребено в съчетание с формата на глагола *съм* – *беше*: *беше измършавяло*. То „допуска“ само въпроса *Какво бе лицето (му)?*, отговорът на който е *измършавяло*. Невъзможна е употребата на въпроса за разпознаване на глаголно сказуемо: *Кое действие е извършило лицето (му)?*, защото миналото свършено деятелно причастие *измършавяло* се осмисля като състояние, което се възприема като признак на лицето (му), а не като негово действие.

5. Отношение между граматическата категория „вид на глагола“ и адективираните минали свършени деятелни причастия

Наблюденията ни показват, че адективираните минали свършени деятелни причастия се образуват от глаголи от свършен вид¹⁰. Ю. Маслов отбелязва, че миналото свършено деятелно причастие, образувано от свършени глаголи, „означава *най-често* (курсивът мой – И.Н.) състояние на лице или предмет, едновременно с действието на сказуемото на изречението, в което то е употребено...“ (Маслов, 1982: 286). Фактът, че миналото свършено деятелно причастие, образувано от свършени глаголи, „най-често“ (както се изразява авторът) означава състояние, показва, че миналите свършени деятелни причастия, образувани от свършени глаголи, се обособяват в две групи: в едната група „влизат“ миналите свършени деятелни причастия, които означават действие, а в другата – миналите свършени деятелни причастия, които означават състояние. За миналите свършени деятелни причастия от втората група (за тези, които означават състояние) Ю. Маслов отбелязва още: „в аористното причастие от свършен

¹⁰ Глаголите от свършен вид представят „действието като цялост, ограничена и изчерпана във времето..., например: *събера, извървя, дам, преживея, помисля* и пр.“ (Стоянов 1964: 319). По-нататък в работата си вместо словосъчетанието „глаголи от свършен вид“ ще употребяваме словосъчетанието „свършени глаголи“ – така както е прието в голяма част от изследванията, посветени на вида на глагола.

вид мисълта за извършеното преди това действие *остава на заден план* (курсивът мой – И.Н.) и в центъра остава само значението за състоянието, което е налице в дадения момент“ (Маслов, 1982: 286). Тук си разрешаваме да добавим, че това състояние има особен характер, защото миналото свършено деятелно причастие освен като означение на състояние се осмисля и като означение на признак (качество, отличителна черта, особеност) на предмета, назован от подлога на изречението. То би могло да бъде наречено признак за състояние. Ще приведем само едно изречение, чието сказуемо е изразено чрез форма на глагола *съм* и минало свършено деятелно причастие, образувано от свършен глагол, което означава признак за състояние: *Лицето на Борис бе позеленяло от студената влага и от глад...* Д. Талев (*позеленяло* – минало свършено деятелно причастие, образувано от свършения глагол *позеленя*): *Какво бе лицето (на Борис)? – позеленяло* (от студената влага и от глад). Но в изречението *Малката полянка пред входа бе бухнала от бъз, къпинак и глог* (Ст. Загорчинов) миналото свършено деятелно причастие *бухнала* също е образувано от свършен глагол – от *бухна*, но не е преминало в категорията на прилагателните имена. Доказателство: освен на въпроса *Каква бе (малката) полянка (пред входа)?* (чийто отговор е *бухнала*), то отговаря и на въпроса *Какво действие бе извършила (малката) полянка (пред входа)?*, чийто отговор е също *бухнала*. Възможността миналото свършено деятелно причастие *бухнала* да бъде отговор и на двата въпроса показва, че не е адекватизирано (макар да е образувано от свършен глагол – *бухна*). Тези разсъждения потвърждават становището на Ю. Маслов, че не всички минали свършени деятелни причастия, образувани от свършени глаголи, означават състояние, а само онези от тях, в чието лексикално значение има превес представата за признак над представата за действие (те отговарят единствено на въпроса, с който разпознаваме предикатива – в съставното именно сказуемо).

След тези кратки бележки относно отношението между граматическата категория „вид на глагола“ и адекватизираните минали свършени деятелни причастия решихме да обърнем специално внимание на следното обстоятелство (което по наша преценка се отличава с особена важност): в изречение със сказуемо, изразено чрез съчетание от форма на глагола *съм* и адекватизирано минало свършено деятелно причастие, предметът, назован от подлога на изречението, не може да бъде производител на действие (означено със сказуемото): в такива изречения сказуемото не означава действие; то означава състояние (покой, липса на движение), което е резултат от действия на други производители.

6. Подкрепяща процедура за установяване на наличие/отсъствие на адекватизация при миналите свършени деятелни причастия

Много пъти вече ставаше дума за това, че в лексикалното значение на едни минали свършени деятелни причастия доминира представата за действие, а в лексикалното значение на други – представата за признак. Установихме, че тези от тях, в чието лексикалното значение доминира представата за признак, са се адекватизирали, т.е. преминали са в категорията на прилагателните имена. Но тук ще направим едно уточнение. Знаем, че прилагателните имена биват качествени и относителни. Необходимо е да конкретизираме следното: миналите свършени деятелни причастия, в чието лексикално значение доминира представата за признак, са преминали не в категорията на прилагателните имена въобще, а в едната от двете им групи – в групата на качествените прилагателни имена. Те не могат да бъдат „причислени“ и към групата на относителните прилагателни имена, защото не означават като тях „качества, признаци и свойства на предметите, които се мислят като някакво отношение към друг предмет“ (Грамматика 1983а: 149). След като са преминали в групата на качествените прилагателни имена, миналите свършени деятелни причастия са приели и една от основните им черти – способността им да представят признака, който означават, в сравнителна и в превъзходна степен, срв. *сладък: по-сладък, най-сладък* (плод)¹¹. Освен в тези две основни степени качествените прилагателни имена

¹¹ Ето какво пише Ст. Стоянов относно споменатата способност на качествените прилагателни имена: „Важна отличителна семантична особеност на качествените прилагателни е тази, че те означават такова качество и свойство на предмет, което може да се мисли в по-голяма или в по-малка степен. Оттук произлиза и най-важната им граматическа особеност, че могат да се степенуват, например *високо, по-високо, най-високо* (дърво)...“ (Стоянов 1964: 231).

могат да „представят“ означения с тях признак и в други степени, които се изразяват чрез наречия за количество и степен (тук употребяваме три такива: *малко*, *доста* и *много*)¹². Употребени като пояснения на качествени прилагателни имена, наречията за количество и степен отговарят на въпроса *Колко (в каква степен) е застъпен признакът, изразен чрез прилагателното име, което поясняват?*, напр.: *Престояли царските хора няколко дни в тая местност, която била много красива: богата с гори, с бистра вода и слънчеви полета...* Нар. приказка (*Колко (в каква степен) е застъпен признакът, изразен чрез прилагателното име красива? – много*); *По неговото мъничко лице всякога играеше една чиста, нехайна усмивка, която го правеше безкрайно обичлив*. Елин Пелин (*Колко (в каква степен) е застъпен признакът, изразен чрез прилагателното име обичлив? – безкрайно*); *Планетата Венера се върти бавно около своята ос и нейният ден е невероятно голям; много по-голям от деня на Земята*. Из печата (*Колко (в каква степен) е застъпен признакът, изразен чрез прилагателното име голям? – невероятно*). Степен на признака се изразява и чрез показателното местоимение за количество и степен *толкова*. Когато пояснява качествено прилагателно име, лексикалното значение на това местоимение се „приближава“ до лексикално значение на наречието за количество и степен *много*. Но за разлика от него, лексикалното му значение съдържа силен нюанс на лично отношение на автора на изказването към високата степен на признака. Различието между лексикалното значение на наречието за количество и степен *много* и лексикалното значение на показателното местоимение за количество и степен *толкова* (когато поясняват качествено прилагателно име) може ясно да се долови, като се съпоставят следните два варианта на конструкцията *А кадровата политика в Авиобазата си беше хубава*. В. Георгиев: *А кадровата политика в Авиобазата си беше много хубава* и *А кадровата политика Авиобазата си беше толкова хубава*.

Способността на качествените прилагателни имена да представят признака, който означават, в сравнителна или в превъзходна степен, а също и в различни други степени чрез употребата на наречие за количество и степен (респ. на показателното местоимение за количество и степен *толкова*) като тяхно пояснение, можем да използваме като подкрепяща процедура за потвърждаване наличието или отсъствието на адекватация при дадено минало свършено деятелно причастие. Ако миналото свършено деятелно причастие, когато е „извадено“ от съответния контекст, допуска да бъде поставено в сравнителна и в превъзходна степен, или ако „позволява“ да бъде пояснено от наречие за количество и степен (респ. от показателното местоимение за количество и степен *толкова*), налице е „указание“, че то „се е прехвърлило“ в категорията на прилагателните имена, по точно казано, в групата на качествените прилагателни имена, поради което, употребено в комбинация с форма на глагола *съм*, изпълнява ролята на предикатив, напр.: *Вагонът е голям и тъмнокафяв, металните му обковки са ръждясали, дъските са потъмнели от времето*. Р. Балабанов. Интересуват ни миналите свършени деятелни причастия *ръждясали* и *потъмнели*: дали могат да бъдат поставени в сравнителна и в превъзходна степен и дали допускат да бъдат пояснени от наречие за количество и степен, респ. от показателното местоимение *толкова*, срв.: *по-ръждясали*, *по-потъмнели*; *най-ръждясали*, *най-потъмнели*, срв. още: *малко ръждясали*, *доста ръждясали*; *много ръждясали*, *толкова ръждясали*; *малко потъмнели*, *доста потъмнели*, *много потъмнели*, *толкова потъмнели*. Така стигаме и до следващия извод: ако миналото свършено деятелно причастие не допуска да бъде поставено в сравнителна и в превъзходна степен, а също и да бъде пояснено от наречие за количество и степен, респ. от показателното местоимение за количество и степен *толкова*, когато е изолирано от съответния контекст, следва да приемем, че то не е адеквативно. Затова може да има единствено несамостоятелна употреба, т.е. употреба, при която изпълнява ролята на компонент на морфологична цялост – на минало неопределено време, на минало предварително време, на бъдеще предварително време или на други глаголни времена, напр.: *Човекът е написал една похвална статия за себе си и за своите произведения...* Елин Пелин, срв. с невъзможните варианти: *по-написал*, *най-написал*; *малко* написал,

¹² Наречията за количество и степен са неизменяеми думи, които „означават количество, размер, степен, повторителност или интензивност на признака, присъщ на действие, на качество или на предмет“ (Грамматика 1983а: 397). Освен посочените по-горе наречия за количество и степен (*малко*, *доста*, *много*) съществуват и други наречия за количество и степен. Привеждаме някои от тях: за означаване на висока степен: *абсолютно*, *напълно*, *извънредно*, *изчерпателно*, *безкрайно*; за означаване на ниска степен: *едва* (*едвам*), *донякъде*, *достатъчно*, *слабо*, *леко*.

доста написал, *много* написал, *толкова* написал. Още един пример: *При такава недружелюбност Ванко веднага би се отказал да упорства...* М. Грубешлиева, срв. с невъзможните варианти: *се поотказал, се най-отказал; се малко отказал, се доста отказал, се много отказал; се толкова отказал.*

7. Роля на миналите свършени деятелни причастия в редица от части на изречението с еднаква синтактична функция

Когато са елементи на редица от части на изречението с еднаква синтактична функция, в която „присъстват“ прилагателни имена (евентуално и адективиран минало страдателно причастие, други части на речта или предложни изрази), миналите свършени деятелни причастия се осмислят като означения на признаци, напр.: *Книгата ви не е лоша... Но ние си имаме традиции... Например работим само с наложени, нашумели, известни автори.* Г. Русафов. Елементите в подчертаният участък на изречението *наложени, нашумели, известни* (в която *наложени* е адективирано минало страдателно причастие, *нашумели* – минало свършено деятелно причастие, а *известни* – прилагателно име) поясняват съществителното име *автори* – директно (не чрез форма на глагол), поради което изпълняват синтактичната функция на съгласувани определения (*Какви автори? – наложени, нашумели, известни*). Ако такава редица от части на изречението е употребена в комбинация с форма на глагола *съм*, нейната роля се променя; отделните елементи изпълняват ролята на предикативи (в съставно именно сказуемо), които разкриват различни признаци на същината, назована от подлога, напр.: *Лицето му беше красиво, но отпаднало, веждите бяха изкуствено надебелели.* Ст. Загорчинов (елементите *красиво* и *отпаднало* в подчертания участък на изречението са предикативи, макар че са изразени чрез различни части на речта: *красиво* е прилагателно име, а *отпаднало* – минало свършено деятелно причастие, образувано от глагола *отпадна*). Подобно е положението и в следните примери: *Тя ми се усмихваше, но усмивката ѝ беше нещастна и посърнала.* П. Вежинов (елементите *нещастна* и *посърнала* в подчертания участък на изречението са предикативи, макар че са изразени чрез различни части на речта: *нещастна* е прилагателно име, а *посърнала* – минало свършено деятелно причастие, образувано от глагола *посърна*); *Земята беше изгоряла, посивяла и попукана – като че зееше за вода.* Ил. Волен (и елементите *изгоряла, посивяла и попукана* в подчертания участък на изречението са предикативи, макар че *изгоряла* и *посивяла* са минали свършени деятелни причастия, образувани съответно от глаголите *изгоря* и *посивея*, а *попукана* е адективирано минало страдателно причастие, образувано от глагола *попукам*); *От последните тревоги и от напредналата бременност лицето ѝ бе повехнало, с петна, с леки бръчки.* Ст. Загорчинов (елементите *повехнало, с петна, с (леки) бръчки* в подчертания участък на изречението също са предикативи, макар че *повехнало* е минало свършено деятелно причастие, образувано от глагола *повехна*, а *с петна* и *с (леки) бръчки* са предложни изрази).

Възможно е също редицата от части на изречението с еднаква синтактична функция да е изградена само от адективиран минало свършено деятелно причастие, напр.: *Дрехите им са тъй много измачкани... При това са и избледнели, извехтели до неузнаваемост.* Л. Стоянов. Заедно с формата на глагола *съм* – *са* миналите свършени деятелни причастия *избледнели* и *извехтели* изпълняват ролята на предикативи в съставното именно сказуемо *са избледнели, извехтели* (*Какви са дрехите (им)? – избледнели, извехтели*), където функционират като еднородни части на изречението. Да сравним този пример със следното изречение: *Аз вече бях помела, почистиля стаята и подредиля подаръците, когато отдалеч чух забързаните крачки на Димитър. Погледнах часовника – минаваше един.* М. Гръбчева. Налице е също редица от минали свършени деятелни причастия, пред първото от които е употребена формата на глагола *съм* – *бях*, но нямаме основание да твърдим, че и тук „имаме работа“ със съставно именно сказуемо, което съдържа три предикатива: *помела, почистиля и подредиля*. Всъщност в тази синтактична единица всяко минало свършено деятелно причастие е основен компонент на сложна глаголна форма; пред второто и третото от тях (*почистиля* и *подредиля*) формата на глагола *съм* – *бях* е изпусната). И трите сложни глаголни форми функционират като сказуеми на отделни изречения, които могат да се представят така: *Аз вече бях помела, бях почистиля стаята и бях подредиля подаръците...* На какво се дължи различието между квалификацията на миналите

свършени деятелни причастия в подчертания участък на първия пример (*Дрехите им са тъй много измачкани... При това са и избледнели, извехтели до неузнаваемост*) и квалификацията на миналите свършени деятелни причастия в подчертания участък на втория пример (*Аз вече бях помела, почисти- тила стаята и подредила подаръците...*)? В лексикалното значение на миналите свършени деятелни причастия *избледнели, извехтели* (в първия пример) доминира представата за признак над представата за действие (единствено възможен въпрос за установяване ролята на *избледнели* и *извехтели* е *Какви са дрехите (им)*? Отговорът е: *избледнели, извехтели*). Това твърдение се подкрепя и от факта, че ролята на тези два езикови елемента е аналогична на ролята на прилагателното име *измачкани* в предходното изречение (*Дрехите им са тъй много измачкани...*). Т.е. тук е налице тъй наречения синтактичен паралелизъм. За ролята на *измачкани* като предикатив в съставното именно сказуемо *са /.../ измачкани* не може да има съмнение: *Какви са дрехите им?* – (тъй много) *измачкани*. Но какво е положението с миналите свършени деятелни причастия в подчертания участък на втория пример (*Аз вече бях помела, почисти- тила стаята и подредила подаръците...*)? В тяхното лексикално значение доминира представата за действие над представата за признак. Единствено възможен въпрос за установяване на тяхната роля е: *Кои действия бях извършила аз?* Отговорът е: (*бях*) *помела, почисти- тила* (стаята) и *подредила* (подаръците). Факт, който ясно показва, че и трите минали свършени деятелни причастия изпълняват ролята на компоненти на сложни глаголни форми (в минало предварително време съответно на глаголите *помета, почистя* и *подредя*), които функционират като сказуеми на отделни изречения.

8. За ролята на миналите свършени деятелни причастия, образувани от несвършени глаголи¹³, когато се комбинират с форма на глагола *съм*

Вече стана дума, че голяма част от миналите свършени деятелни причастия, образувани от свършени глаголи, не означават състояние, което се осмисля като признак на предмета, назован от подлога на изречението, затова в съчетание с форма на глагола *съм* изпълняват ролята на компоненти на сложни глаголни форми. Ролята на компоненти на сложни глаголни форми изпълняват и миналите свършени деятелни причастия, които са образувани от несвършени глаголи. В тяхното лексикално значение поначало доминира представата за действие над представата за признак. Да разгледаме „поведението“ на миналите свършени деятелни причастия *мухлясал* и *мухлясвал*, които са образувани от двойката глаголи *мухлясам* (от свършен вид) и *мухлясвам* (от несвършен вид) в следните две изречения: *Ако сте забравили кашкавала в хладилника и той е мухлясал, не го чистете, изхвърлете го...* Из печата; *Откъм океана постоянно нахълтват топли влажни мъгли. Ако не са хладилниците, продуктите бързо биха мухлясвали.* Г. Белев. Да зададем въпроса, с който разпознаваме глаголното сказуемо, в простото изречение *... и той е мухлясъл...*, където е употребено съчетанието *е мухлясал* (в първия пример): *Какво действие е извършил кашкавалът* (означен с личното местоимение *той*)? Виждаме, че този въпрос е „неудобен“, защото миналото свършено деятелно причастие *мухлясал* не означава действие (а състояние – на кашкавала). Съвсем подходящ е обаче въпросът *В какво състояние се намира кашкавалът?* Отговорът е *е мухлясал*. Става ясно, че *е мухлясал* е сказуемо на изречението. И ако искаме да проверим дали миналото свършено деятелно причастие *мухлясал* е адективирано и същевременно изпълнява ролята на предикатив (в съставното именно сказуемо *е мухлясал*), задаваме въпроса *Какъв е кашкавалът?* Отговорът е *мухлясал*. Така чрез зададените въпроси установяваме, че съчетанието *е мухлясал* е съставно именно сказуемо, в което *мухлясал* изпълнява ролята на предикатив. Във второто изречение ни интересува съчетанието *биха мухлясвали*. Трябва да установим дали то изпълнява ролята на сказуемо: И тук задаваме най-напред въпроса за разпознаване на глаголното сказуемо: *Какво действие биха извършили продуктите* (ако не са хладилниците)? Отговорът е *биха мухлясвали*. Виждаме, че този въпрос е съвсем подходящ. Ясно е, че *биха мухлясвали* е глаголно сказуемо. Но нека да се опитаме да поставим въпроса, с който разпознаваме съставното именно сказуемо: *В какво състояние биха се намирали продуктите* (ако

¹³ Несвършените глаголи представят „глаголното действие в процеса на извършването му, без да е доведено до изчерпването му, до прекратяването му. При несвършения вид на глагола вниманието е насочено към самото извършване на действието, без да се обхваща началото му и краят му...“ (Пашов 2015: 134), напр.: *помня, говоря, вървя, изучавам, повтарям*.

не са хладилниците)? Не би бил коректен отговорът *биха мухлясвали*, защото в лексикалното значение на миналото свършено деятелно причастие *мухлясвали* има превес представата за действие над представата за признак. Или чрез зададените въпроси установяваме, че съчетанието *биха мухлясвали* е глаголно сказуемо, изразено чрез описателната форма за условно наклонение на глагола *мухлясвам* (образувана от специалната форма на глагола *съм* – *биха* и миналото свършено деятелно причастие на глагола *мухлясвам* – *мухлясвали*).

Така стигаме до извода, че миналите свършени деятелни причастия, образувани от несвършени глаголи, не могат да бъдат адективирани и в съчетание с форма на глагола *съм* изпълняват ролята на компоненти на сложни глаголни форми. Но при наблюденията си над езиковия материал попаднахме на едно изключение от установеното положение. Става дума за миналото свършено деятелно причастие *гнил* (*гнила, гнило, гнили*), образувано от несвършения глагол *гния*. В изречението *Вътре във воденицата не влязох. Боях се да не е гнило дюшемето, както беше изгнила цялата воденица* (М. Георгиев) е употребено съчетанието (да) *не е гнило*. За да установим кое е сказуемото в изречението *Боях се да не е гнило дюшемето...*, задаваме въпроса за разпознаване на съставното именно сказуемо: *В какво състояние (да) не е дюшемето?* Отговорът е (да) *не е гнило*? Разбираме, че съчетанието (да) *не е гнило* е съставно именно сказуемо, в което миналото свършено деятелно причастие *гнило* изпълнява ролята на предикатив. Доказателство: отговаря на въпроса *Какво (да) не е дюшемето?* – *гнило*. Този пример ни навежда на мисълта, че е възможно, макар и в редки случаи, да се образуват адективирани минали свършени деятелни причастия от несвършени глаголи.

Забележка. И тъй като стана дума за миналото свършено деятелно причастие *гнил*, което е „преминало“ в групата на качествените прилагателни имена, т.е. се е адективирало, ще изразим някои разсъждения относно възможността това минало свършено деятелно причастие „да се изяви“ и като неадективирано. В изречението *Вътрешните стени на болницата бяха запрашени и мръсни, в тях цареше един вид запустение, подът беше гнил, а въздухът в тези мизерни помещения беше нагнетен и потискащ* (А. Ангелов) причастиято *гнил* е употребено с прякото си значение: ‘който се е разрушил или се е разложил под влияние на влагата през продължително време’. Действието гниене, означено с миналото свършено деятелно причастие *гнил*, не е извършено от предмета, назован от подлога *подът*, а от продължителното минало време, влагата през зимните месеци, евентуален контакт с вещества, които предизвиква разлагане, и пр. С това си лексикално значение миналото свършено деятелно причастие *гнил* в комбинация с формата на глагола *съм* – *беше*, образува съставно именно сказуемо *беше гнил*. Че съчетанието *беше гнил* е съставно именно сказуемо, можем да докажем с помощта на въпроса, на който то отговаря: *В какво състояние се намира подът?* Отговорът е *беше гнил*. А миналото свършено деятелно причастие *гнил* в това съчетание изпълнява ролята на предикатив. Доказателство: въпросът, на който отговаря: *Какъв беше подът?* – *гнил*. Същото причастие обаче, употребено с преносното си значение ‘който е живял при лоши условия, чиито въздействия постепенно го погубват’, в изречението *Старецът беше гнил в окопите и знаеше какво нещо е войната* (Г. Караславов) изпълнява ролята на компонент на сложна глаголна форма – минало предварително време на глагола *гния*. Различието между *беше гнил* в първото изречение (...*подът беше гнил*...) и във второто изречение (*Старецът беше гнил в окопите*...) се дължи на нееднаквите им лексикални значения. В първото изречение *гнил* означава състояние (което се осмисля като признак), а във второто – означава действие. Вече посочихме, че при първото изречение можем да зададем въпроса *В какво състояние се намира подът?*, но не можем да зададем въпроса *Какво действие беше извършил подът?*, защото сказуемото не е глаголно, а съставно именно; неговият предикатив (*гнил*) разкрива състояние. При второто изречение можем да зададем въпроса, с който разпознаваме глаголното сказуемо: *Какво действие беше извършил старецът?* – *беше гнил* (в окопите), т.е. беше живял при лоши условия, чиито въздействия постепенно го погубват. Не можем обаче да зададем въпроса *В какво състояние се намира старецът?*, т.е. въпросът, с който разпознаваме съставното именно сказуемо. Некоректен би бил и въпросът за разпознаване на предикатива: *Какъв беше старецът?* Така стигаме до следното заключение: докато в първото изречение (...*че подът беше гнил*) предметът, назован от подлога *подът*, не извършва действие, а се намира в определено състояние, резултат от реализирането на действието гниене, то във второто изречение (*Старецът беше гнил в окопите*...) лицето, назовано от подлога *старецът*, извършва споменатото действие – гниене.

9. За правописа на частицата *по* при степенувани адективири минали свършени деятелни причастия, когато са комбинирани с форма на глагола *съм*

Да спрем вниманието си на следния пример: *Славните хора са редки и колкото повече ги има един народ, толкова по̀ е той напреднал и честит*. Ив. Вазов. Как трябва да се напише подчертания участък в изречението при следния словоред: ...*толкова той е по̀ напреднал*...: със знак за отбелязване на ударение върху буквата на звука *о* в частицата *по* (*по̀ напреднал*) или с чертица (дефис) след частицата *по* (*по-напреднал*)? По наша преценка трябва да се напише с чертица между частицата *по* и миналото свършено деятелно причастие: ...*толкова той е по-напреднал* (*Какъв е той? – по-напреднал*). Поставеният въпрос и неговият отговор (същевременно и невъзможността да се постави въпросът *Кое действие е извършил той?*) показват, че в лексикалното значение на миналото свършено деятелно причастие *напреднал* доминира представата за признак, от което следва, че то е адективириро, т.е. изпълнява ролята на прилагателно име. А, както е известно, при писане на прилагателните имена в сравнителна степен след частицата *по* се поставя чертица (*по-*). Друго доказателство за синтактичната роля на *напреднал* като предикатив е и фактът, че този елемент е компонент на редицата от еднородни сказуемни имена – *напреднал и честит*; като част на речта *честит* е прилагателно име, което при тази си употреба изпълнява ролята на предикатив (в съставно именно сказуемо). Едва ли бихме допуснали да тълкуваме *напреднал* като компонент на сложна глаголна форма, а *честит* като компонент на съставно именно сказуемо, след като и двата елемента изпълняват една и съща роля и се „изявяват“ като еднородни части на изречението? Ето още един пример, в който миналото свършено деятелно причастие е поставено в сравнителна степен, като частицата *по* е написана погрешно – с ударение върху буквата на звука *о* (*по̀*): *Зъбите му* (на Борис – И.Н.) *тракаха от студ, не можеше да ги задържи, та четниците, селски люде, по̀ свикнали на такива несгоди, му се смеаха*. Д. Талев. Писането на частицата *по* със знак за отбелязване на ударение върху буквата на звука *о* (*по̀*) или с чертица (*по-*) се определя от начина на осмисляне синтактичната функция на израза *по свикнали на такива несгоди*. Този участък има характер на разширена обособена част на изречението, чийто основен елемент – *свикнали* – функционира като съгласувано определение, сиреч по-синтактичната си функция *свикнали* „се изравнява“ с прилагателните имена: като тях означава признак на съществително име – в нашия случай на съществителното име *люде*; същевременно се съгласува с него по число: *Какви люде? – по-свикнали* (на такива несгоди). Ето защо частицата *по* тук трябва да се напише с чертица (*по-*).

10. Заключение

Миналите свършени деятелни причастия, които са употребени в съчетание с форма на глагола *съм* и изпълняват ролята на предикатив (в съставно именно сказуемо), са носители на следните признаци:

а) образувани са от свършени глаголи, напр.: – *Да не ти е лошо, дъще? – запитва я една възрастна, пребрадена с кърна жена. – Защо си пребледняла така?* А. Гуляшки (*пребледняла* от свършения глагол *пребледнея*);

б) отговарят единствено на въпроса *Какъв е предметът, означен с подлога на изречението?*, напр.: *Покривът на отгатышната половина на къщата бе рухнал и стърчаха там отскочили нагоре прогнали греди*. Д. Талев (*Какъв бе покривът* (на отгатышната половина на къщата)? – *рухнал*);

в) означават състояние на предмета, назован от подлога на изречението, което се осмисля като негов признак, напр.: *Узуна примижваше над светлата вода, която бе застинала в подножието на скалата, и бърбеше*. Д. Фучеджиев (*Каква бе* (светлата) *вода? – застинала*);

г) „извадени“ от съответния контекст допускат да бъдат поставени в сравнителна и/или в превъзходна степен (чрез употребата на частицата *по-* или *най-*), напр.: *Накрая каза, че ще ми купи нов пуловер – старият беше вече излинял, окъсан*. Сп. Кралевски, срв. с възможните варианти: *по-излинял*, *най-излинял*. Допускат също степенуване на признака, който означават, чрез употребата на наречие за количество и степен (*малко, доста, много* и др.), респ. на показателното местоимение за количество и степен *толкова* – в синтактичната функция на тяхно пояснение, напр.: *Голямата липова кутия е потъмняла от времето и от бърсане*. Л. Михайлова, срв. с възможните варианти: *малко потъмняла, доста потъмняла, много потъмняла, толкова потъмняла*;

д) не могат да бъдат отговор на въпроса: *Кое действие извършва същината, назована от подлога на изречението?*, напр.: *Абе, вие луди ли сте!? Детето е замръзнало. Ще взема точилката и ще почна от вас.* Из печата (за установяване ролята на миналото свършено деятелно причастие *замръзнало* не е възможно да се използва въпросът *Кое действие е извършило детето?*);

е) могат да бъдат включени в редица от части на изречението, изразени чрез прилагателни имена (респ. чрез други части на речта, евентуално и чрез предложни изрази), които разкриват различни признаци на предмета, назован от подлога на изречението, напр.: *Горе, по върховете на дървото, листата бяха повехнали, сгърчени и сухи.* Й. Йовков (*повехнали* – минало свършено деятелно причастие от глагола *повехна*, *сгърчени* – адективирано минало страдателно причастие от глагола *сгърча* (*се*) и *сухи* – прилагателно име);

ж) могат да образуват и редица от предикативи (в съставно именно сказуемо), като разкриват също различни признаци на същината, назована от подлога на изречението, напр.: *В къщата на Аврам Немтур не живееше никой. Заключена стоеше широката ѝ порта, дворът ѝ бе запустял, обрасъл с бурени и храсти, лехите в градината се бяха заличили...* Д. Талев (*Какъв бе дворът? – запустял, обрасъл*).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство. // **Andreychin 1978:** Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Български тълковен речник 1973:** Андрейчин, Л. и др. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство. // **Balgarski talkoven rechnik 1973:** Andreychin, L. i dr. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Грамматика на СБКЕ 1983а:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология*. София: Изд. на БАН. // **Gramatika na SBKE 1983a:** *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Vol. II. Morfologia*. Sofia: Izd. na BAN.
- Грамматика на СБКЕ 1983б:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. III. Синтаксис*. София: Изд. на БАН. // **Gramatika na SBKE 1983b:** *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Vol. III. Sintaksis*. Sofia: Izd. na BAN.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. *Грамматика на българския език*. София: Наука и изкуство. // **Maslov 1882:** Maslov, Yu. *Gramatika na balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Официален правописен речник 2016:** *Официален правописен речник на българския език. Глаголи*. София: Изд. „Просвета – София“. // **Ofithialen pravopisen rechnik 2016:** *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Glagoli*. Sofia. Izd. “Prosveta – Sofia”.
- Пашов 2015:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: ИК „Хермес“. // **Pashov 2015:** Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: IK „Hermes”.
- Попова, Попов, Петкова, Симеонова, Христова 2009:** Попова, М., Попов, Б., Петкова, Е., Симеонова, Кр., Христова, Кр. *Терминологичен речник по хуманитарни науки*. София: Наука и изкуство. // **Popova, Popov, Petkova, Simeonova, Hristova 2009:** Popova, M., Popov, B., Petkova, E., Simeonova, K., Hristova, A. *Terminologichen rechnik po humanitarni nauki*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Речник 1981:** *Речник на българския език. Т. III*. София: Изд. на БАН. // **Rechnik 1981:** *Rechnik na balgarskiya ezik. Vol. III*. Sofia. Izd. na BAN.
- Станков 1978:** Станков, В. Към въпроса за появата на обособената употреба на миналото свършено деятелно причастие в българския книжовен език. // *Славистичен сборник (По случай VIII международен конгрес на славистите в Загреб – Любляна)*. София: Изд. на БАН. // **Stankov 1978:** Stankov, V. Kam vaprosa za pojavata na obosobenata upotreba na minaloto svarsheno deyatelno prichastie v balgarskiya knizhoven ezik. // *Slavistichen sbornik (Po sluchay VIII mezhdunaroden kongres na slavistite v Zagreb – Lublyana)*. Sofia: Izd. na BAN.
- Стоянов 1979:** Стоянов, Ст. Изпускане на спомагателния глагол *съм* от съставни именни сказуеми. // *Помагало по български синтаксис* (съст. К. Попов). София: Наука и изкуство. // **Stoyanov St. 1979:** Izpuskane na spomagatelnia glagol sam ot sastavni imenni skazuemi. // *Pomagalo po balgarski sintaksis*. Sast. K. Popov. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Стоянов 1964:** Стоянов, Ст. *Грамматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство. // **Stoyanov St. 1964:** *Gramatika na balgarskia knjigoven ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.